

مجموعه مقالات فلسفه دین

○ جعفر قربانی

درباره دین در جهان انگلیسی زبان به آنها پوشش می‌دهند. هر اندیشه فلسفی را زمینه فرهنگی آن شکل می‌دهد. از این رو سه بخش آغازین کتاب به بحث درباره زمینه‌های عمده‌ای می‌پردازند که فلاسفه انگلیسی زبان در این زمینه‌ها درباره دین اندیشه می‌کنند. ادیان جهان بی‌تردید متنوع هستند و احتمالاً همچنان از تنوع برخوردار خواهند بود. بخش اول به بررسی تعدد و تکثر مباحث فلسفی‌ای می‌پردازد که این تنوع مذهبی از آن ناشی می‌شود. بیشتر اندیشه‌های فلسفی درباره دین در جهان انگلیسی زبان بر مشکلاتی تأکید دارند که خاص خداپرستی یا مختص آئین مسیحیت هستند. با وجود این، نهایت کوتاه‌بینی است که فرض کنیم این مشکلات شما مشکلات ماهیتاً فلسفی هستند که از دین نشأت می‌گیرند. با افزایش تماس‌های فرهنگی بین ادیان، فلاسفه دین از همانندی‌ها و تفاوت‌های موجود بین شیوه‌هایی که ادیان مختلف بدان شیوه‌ها به طرح مسائل برای فیلسوفان می‌پردازند، آگاهی فزاینده‌ای کسب می‌کنند. بخش اول با عنوان «مسائل فلسفی در ادیان جهان»، این مسائل را در آئین‌های هندو، بودا، کنفوسیوس چینی و دائوئیسم، ادیان آفریقایی، آیین یهودیت، آیین مسیحیت و دین اسلام مورد بررسی قرار می‌دهد.

فلسفه دین در جهان انگلیسی زبان محصول تاریخ طولانی اندیشه فلسفی در غرب است. بخش دوم به بررسی برخی تحولات تاریخی در فلسفه می‌پردازد که به ظهور فلسفه دین جدید منجر شدند. این تاریخ نشان‌دهنده پیوستگی‌ها و ناپیوستگی‌هاست. در سرتاسر این تاریخ، برخی از اندیشه‌های فلسفی درباره دین شکل خدانشناسی فلسفی به خود گرفته‌اند و اغلب به عنوان «دین در جستجوی معرفت» توصیف می‌شوند. با وجود این، از عصر روشنگری به بعد، فلسفه دین به گونه‌ای فزاینده به شکل تأمل فلسفی درباره دین به عنوان پدیده‌ای فرهنگی از منظری برون‌ی و گاه کاملاً انتقادی درآمده است. در این بخش خدانشناسی فلسفی در دوره باستان، نقش آئین مسیحیت در خدانشناسی فلسفی قرون

○ مجموعه مقالات فلسفه دین

○ A Companion to Philosophy of Religion

○ edited by: philip Quinn and Charles Taliaferro

○ Black Well publishers , ۱۹۹۹

○ نویسنده: گروه نویسندگان

○ ویراسته: فیلیپ ال. کوئین و چارلز تالیافرو

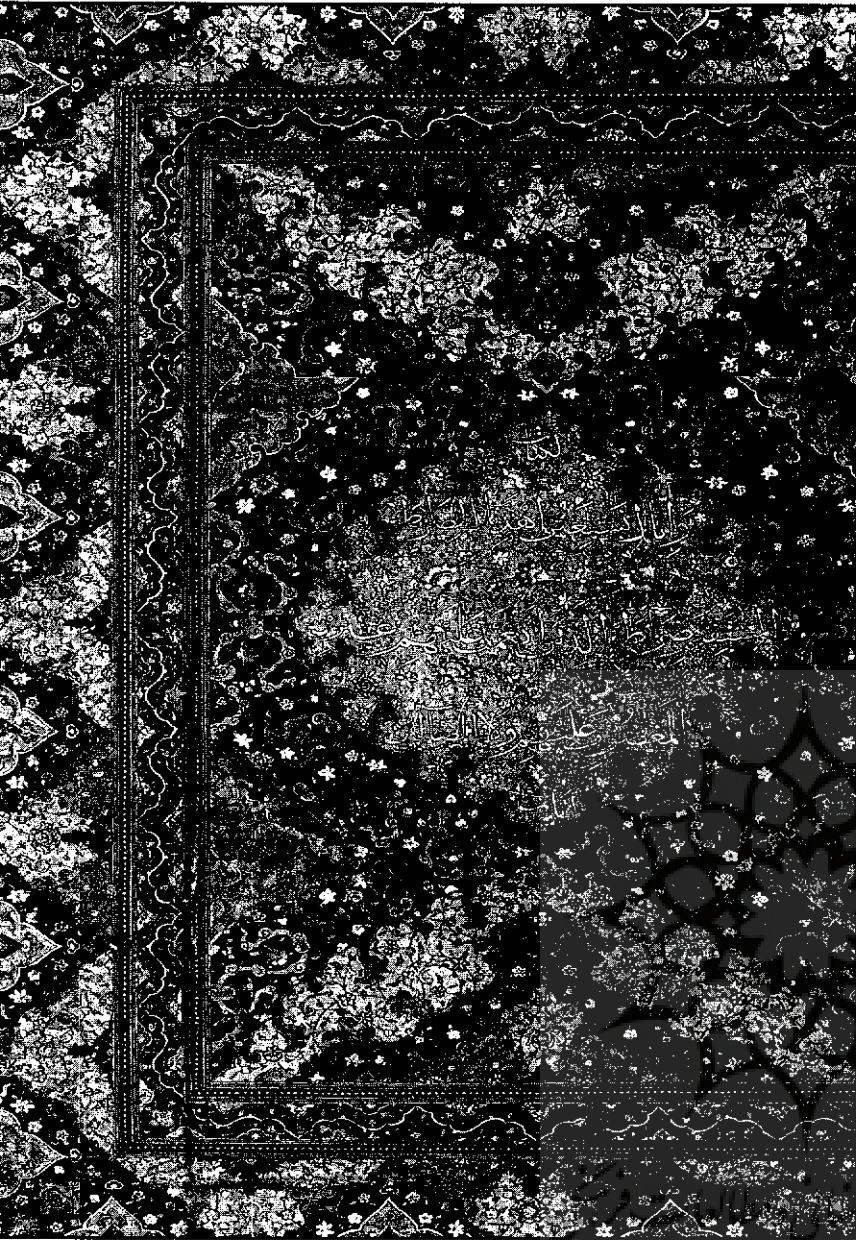
○ انتشارات بلک ول ، ۱۹۹۹

فهرست مطالب

- بخش اول - مسائل فلسفی در ادیان جهان
- بخش دوم - خدانشناسی فلسفی و فلسفه دین در تاریخ غرب
- بخش سوم - برخی جریانها در فلسفه دین در قرن بیستم
- بخش چهارم - خداپرستی و گرایش به زبان‌شناسی
- بخش پنجم - مفاهیم خداپرستانه
- بخش ششم - توجیه باور به خداوند
- بخش هفتم - چالش‌هایی در برابر منطقی بودن باور به خداوند
- بخش هشتم - خداپرستی و علم جدید
- بخش نهم - خداپرستی و ارزشها
- بخش دهم - تأملات فلسفی درباره آئین مسیحیت
- بخش یازدهم - مسیرهای جدید در فلسفه دین
- منابعی برای مطالعه بیشتر
- نمایه اسامی و موضوعات

این مجموعه مقالات، راهنمایی است به «فلسفه دین»، برای کسانی که در این رشته تخصص ندارند، اما در عین حال برای متخصصان نیز مفید است. هدف از نگارش این مقالات ارائه توصیفی نسبتاً مفصل از مباحثی است که اندیشه‌های فلسفی

وسطی، نقش دین اسلام در خداشناسی فلسفی قرون وسطی، نقش آئین یهودیت در خداشناسی فلسفی قرون وسطی، خداشناسی فلسفی در اوایل دوره جدید و ظهور فلسفه دین جدید مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

در قرن بیستم، فلسفه دین در جهان انگلیسی زبان در بسیاری از سنت‌های مذهبی متفاوت و جنبش‌های فلسفی همچنان مطرح بود. بخش سوم به برخی از این سنت‌ها و جنبش‌ها پوشش می‌دهد. فلسفه دین از روند کلی حرکت به سمت کثرت‌گرایی بیشتر در فلسفه مستثنی نبوده است. سنت‌ها و جنبش‌های رقیب در فلسفه دین رشته رویکردهایی را به مطالعه فلسفی دین باعث شده‌اند. در این بخش سلسله مباحث عمل‌گرایی آمریکایی، شخص باوری، خداشناسی پویشی، پدیدارشناسی و مکتب اصالت وجود، ویتگنشتاین‌گرایی، تومیسیم، سنت اصلاح شده مسیحیت، سنت کلیسای انگلستان، سنت یهودیت و سنت ارتدوکس مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

به طور خلاصه، سه بخش نخستین کتاب کاملاً آشکار می‌سازد که به فلسفه دین در جهان انگلیسی زبان در شرایطی که از تاریخ فلسفه غرب ناشی شده‌اند و در موقعیت‌هایی که تنوع مذهبی و کثرت‌گرایی فلسفی عوامل مهمی محسوب می‌شده‌اند، پرداخته شده است. اینکه واقعاً فلاسفه دین در چنین شرایط و این‌گونه موقعیت‌هایی چه می‌کنند، موضوع مورد بحث در سایر بخش‌های کتاب است.

یکی از کارهایی که فلاسفه دین بدان اهتمام می‌ورزند، بحث و گفت‌وگو درباره زبان است. اغلب چنین گفته می‌شود که گرایش به زبان‌شناسی مهم‌ترین تحول در فلسفه قرن بیستم بوده است. اهمیت یافتن فلسفه زبان در جهان انگلیسی زبان با علاقه بسیار زیاد فلاسفه دین به زبان مذهبی همراه شد. در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ بحث بر سر اینکه زبان ادیان الهی به لحاظ معرفتی معنادار است یا خیر، در فلسفه دین در کانون توجه قرار گرفت. گرچه بحث درباره زبان ادیان الهی دیگر آنقدر که روزگاری در فلسفه دین غلبه

داشت، در این حوزه مطرح نیست، اندیشیدن درباره زبان مذهبی همچنان نقش مهمی در این حوزه ایفا می‌کند. در بخش چهارم برخی از مسائلی که حاصل چنین اندیشه‌هایی بوده‌اند، بررسی می‌شود. در این بخش مقالاتی درباره زبان مذهبی، چالش اثبات‌گرایی، ضد واقع‌گرایی و واقع‌گرایی دینی به رشته تحریر درآمده است.

فلاسفه دین همچنین درباره مفهوم خداوند در ادیان الهی تامل می‌کنند. آنها در پی یافتن پاسخ سوالاتی هستند از قبیل این سؤال که «خداوند مرا چگونه وجودی می‌توان تصور کرد؟» تلاش برای یافتن پاسخ سوالاتی از این دست به کرات به صورت مشخص کردن فهرستی از صفاتی الهی درآمده است. این صفات ویژگی‌هایی هستند که خداشناسان معمولاً خواسته‌اند آنها را به خداوند نسبت بدهند. اما وقتی به طور جدی به تفکر درباره این صفات پردازیم، سوالاتی در ذهن ما مطرح می‌شود. مثلاً از این عبارت که «خداوند - قادر و متعال است»، چه برداشتی می‌توان کرد؟ فلاسفه دین در پاسخ به سوالاتی از این دست به تحلیل

خداوندی که آنها به وجود او اعتقاد دارند، واقعاً وجود دارد یا خیر. از این رو طبیعی است که پرسش‌هایی درباره معرفت‌شناسی دینی مطرح شود. پرسش‌هایی همچون اینکه «آیا منطقی است که به وجود خداوند اعتقاد داشته باشیم؟».

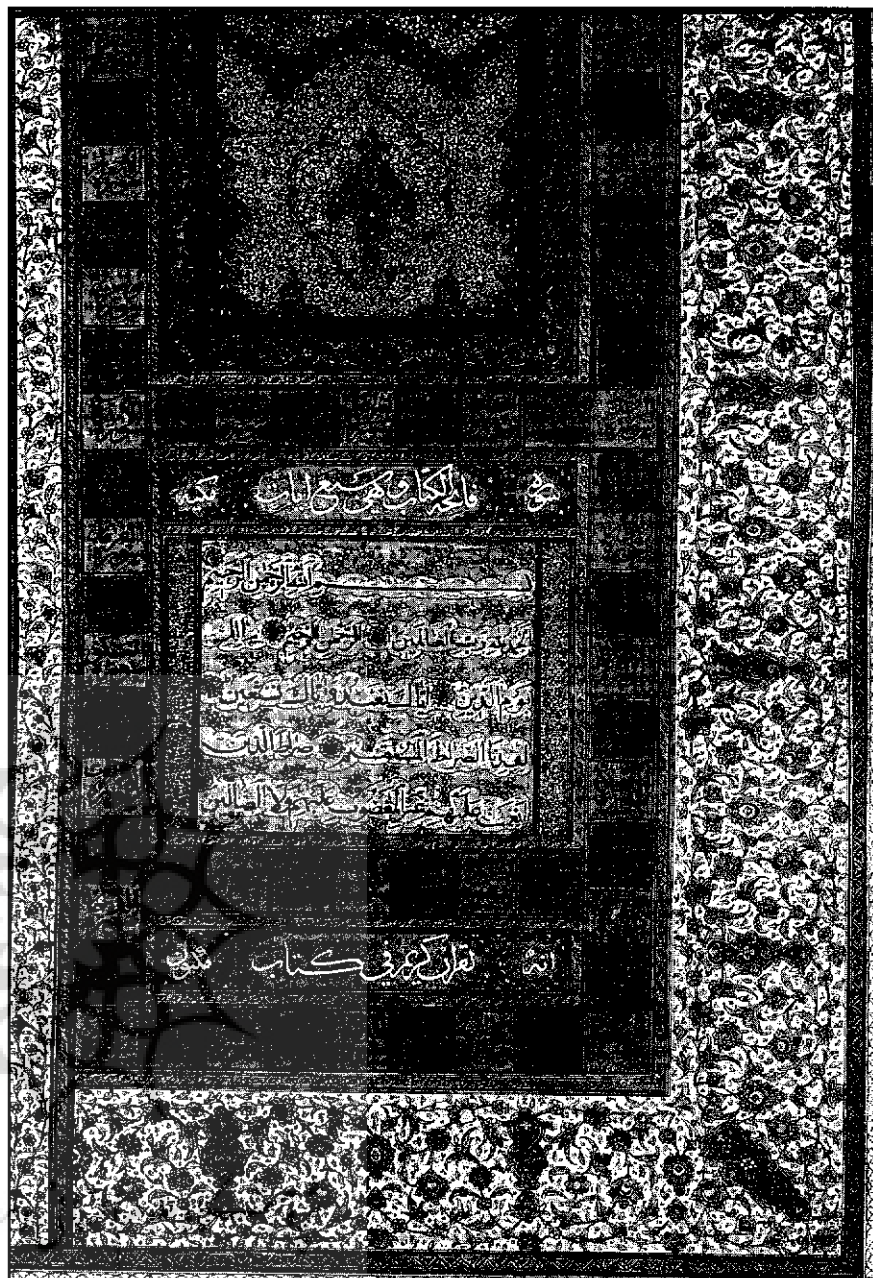
در بخش ششم دلیلی در حمایت از اعتقاد به وجود خداوند مطرح می‌شود و شامل استدلال‌هایی است مبنی بر وجود داشتن خداوند یا منطقی بودن اعتقاد به خداوند، معجزات و تجربه مذهبی. در این بخش همچنین به بحث درباره دیدگاه‌هایی پرداخته می‌شود که براساس آنها اعتقاد به وجود خداوند به حمایت مستدل و مستند نیاز ندارد. بخش ششم شامل مقالاتی است که به بحث درباره استدلال‌های وجود شناختی^{۲۳} استدلال‌های کیهان‌شناختی^{۲۴}، استدلال‌های صنع و غایت‌انگاران^{۲۵}، استدلال‌های اخلاقی، استدلال‌های عمل‌گرایانه، معجزات، تجربه مذهبی، ایمان‌گرایی^{۲۶} و معرفت‌شناسی اصلاح‌شده^{۲۷} می‌پردازند.

البته برای آن‌که بتوان به گونه‌ای منصفانه درخصوص شان معرفتی اعتقاد به وجود خداوند قضاوت کرد، لازم است دلایل موافق و مخالف وجود خداوند را مورد بررسی قرار داد. از این رو در بخش هفتم دلیلی در رد وجود خداوند مطرح می‌شود. در این بخش مسأله شیطان، تبیین‌های طبیعت‌گرایانه اعتقاد به وجود خداوند و فرض‌الحادث^{۲۸} مورد بررسی قرار می‌گیرد.

از دیرباز برخی ادیان الهی به خصوص مسیحیت درباره قوانین حاکم بر جهان هستی مباحثی را مطرح کرده‌اند که گاه این مباحث در تناقض با یافته‌های علمی قرار گرفته‌اند. محکومیت نظرات گالیله در کلیسای کاتولیک رم و رد نظرات داروین از سوی خداشناسانی که معتقدند نظریه تکامل با داستان خلقت در سفر پیدایش کتاب مقدس ناسازگار است، از جمله مواردی هستند که آنها را می‌توان دوره‌های رویارویی علم و دین توصیف کرد. از این رو بدیهی است که فلاسفه درصد برآیند مباحث مطرح در ادیان را با جهان‌بینی علوم جدید آشتی بدهند و یا دست‌کم در یافته‌های علمی شواهدی دال بر تأیید این مباحث بیابند.

در بخش هشتم این مسأله مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در این بخش همچنین به این مسأله پرداخته می‌شود که عالمان علوم دینی و خداشناسان چگونه باید نسبت به قدرتهای فراوانی که فن‌آوری‌های ناشی از علوم جدید در اختیار بشر قرار داده است، واکنش نشان بدهند. در بخش هشتم مقالاتی درباره خداپرستی و کیهان‌شناسی فیزیکی، خداپرستی و زیست‌شناسی تکاملی، خداپرستی و شناخت علمی ذهن و خداپرستی و فن‌آوری به رشته تحریر درآمده است.

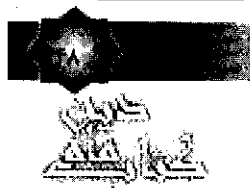
ادیان الهی صرفاً مجموعه‌ای از آموزه‌ها^{۲۹} نیستند، گرچه به هر حال کلیه این ادیان دربرگیرنده برخی آموزه‌ها هستند. ادیان الهی شیوه‌های زندگی و زیستن را نیز مطرح می‌کنند. در این ادیان

مفاهیم صفات الهی می‌پردازند، طوری که با کمک این تحلیل‌ها بتوان چنین معماهایی را حل کرد. اخیراً در این زمینه کارهای زیادی صورت گرفته است. فلاسفه دین برای حل این معماها از تلاش‌هایی که در سایر حوزه‌های فلسفه همچون متافیزیک، اخلاقیات، فلسفه دین و... صورت گرفته است، به خوبی بهره‌مند شده‌اند.

بخش پنجم شامل سلسله بحث‌هایی است درباره صفات اصلی الهی که در سالهای اخیر توجه زیادی به آنها شده است. در این بخش درباره وجود^{۳۰} قدرت مطلق^{۳۱}، علم مطلق^{۳۲}، خیر بودن^{۳۳}، بساطت^{۳۴}، جاودانگی^{۳۵}، وجوب^{۳۶} غیرجسمانی بودن^{۳۷}، جمال^{۳۸}، حضور مطلق^{۳۹} و علم غیب خداوند و نیز عمل الهی^{۴۰}، خلقت و حفظ آن و لایتغیر^{۴۱} و لایمکن^{۴۲} بودن خداوند مباحثی مطرح می‌شود.

البته صرف دانستن اینکه مفهوم ثابتی از خداوند وجود دارد، خداشناسان را راضی نمی‌کند. آنها همچنین می‌خواهند بدانند چنین مفهومی در موردی مصداق پیدا می‌کند یا خیر، یعنی اینکه

- ۳- Personalism
- ۴- Process Theology
- ۵- Wittgensteinianism
- ۶- Thomism
- ۷- Anglican Tradition
- ۸- Verificationist
- ۹- Antirealism
- ۱۰- Being
- ۱۱- Omnipotence
- ۱۲- Omniscience
- ۱۳- Goodness
- ۱۴- Simplicity
- ۱۵- Eternity
- ۱۶- Necessity
- ۱۷- Incorporeality
- ۱۸- Beauty
- ۱۹- Omnipresence
- ۲۰- Divine Action
- ۲۱- Immutability
- ۲۲- Impassibility
- ۲۳- Ontological arguments
- ۲۴- Cosmological arguments
- ۲۵- Teleological and design arguments
- ۲۶- Fideism
- ۲۷- Reformed epistemology
- ۲۸- Presumption of atheism
- ۲۹- Doctrines
- ۳۰- Narrative ethics
- ۳۱- Agapeistic ethics
- ۳۲- Toleration
- ۳۳- Incarnation
- ۳۴- Sanctification

مباحثی درباره چگونگی تعلیم و تربیت آدمی و هنجارهای اخلاقی که باید در زندگی او را رهنمون باشند، مطرح شده است. این مباحث شامل استلزام‌هایی برای اخلاق عملی و سیاست هستند. بخش نهم مروری اجمالی دارد بر دیدگاه‌های ادیان الهی درباره مباحث مهمی که دربرگیرنده ارزشهای انسانی هستند. در این بخش مقالاتی درباره احکام اخلاقی الهی، قوانین اخلاقی طبیعی، فضایل اخلاقی، اخلاقیات روایتی^۲ اخلاق عاشقانه^۳ خداپرستی، قانون و سیاست، خداپرستی و اخلاق پزشکی، خداپرستی و اخلاق زیست‌محیطی و خداپرستی و مدارا^۴ به رشته تحریر درآمده است.

گرچه مسائل و مشکلاتی که از دین به معنای عام آن ناشی می‌شوند، محور مباحثات فلسفی را تشکیل می‌دهند، گفتنی است که هر یک از ادیان بزرگ توحیدی یعنی مسیحیت، یهودیت و اسلام سنت‌ها و آموزه‌هایی دارند که در دو دین دیگر مطرح نیستند. مثلاً در آیین مسیحیت اعتقاد بر آن است که خدای واحد شامل سه شخص الهی متمایز است که یکی از آنها یعنی خدای پسر به صورت عیسی مسیح(ع) در هیأت آدمی درآمده است، و او از این بابت هم کاملاً ماهیتی انسانی و هم کاملاً ماهیتی الهی دارد. این آموزه‌ها منبع بسیاری از ابهامات فلسفی هستند. یکی از بزرگترین تحولات در فلسفه دین از دهه ۱۹۷۰ به بعد، توجهی بوده است که در آثار فلاسفه مسیحی و دیگر فلاسفه به چنین آموزه‌هایی می‌ذول شده است.

در بخش دهم نتایج کارهایی که اخیراً درخصوص آموزه‌های آئین مسیحیت انجام گرفته است، آورده می‌شود. در این بخش مسائل تثلیث، تجسد^{۲۲} گناه و گناه نخستین، تاوان گناه، توجیه و تقدیس^{۲۳} بقای جسد پس از مرگ، بهشت و دوزخ، مشیت الهی و تقدیر و سرنوشت، دعا، وحی و کتاب و سنت مطرح می‌شوند. فلسفه دین رشته‌ای ایستا و راکد نیست. بی‌تردید در سالهای آتی تحولاتی غیرقابل پیش‌بینی در این حوزه صورت خواهد گرفت، اما برخی از مسیرهای جدید را، که نویددهنده رشد و تکامل این رشته هستند، بی‌هیچ مشکلی می‌توان شناسایی کرد.

بخش یازدهم سه مسیر جدید را مورد بررسی قرار می‌دهد. فمینیسم، کثرت‌گرایی دین و فلسفه تطبیقی دین چشم‌اندازهایی برای رسیدن به تبیین‌های فلسفی جدید از دین ارائه می‌کنند و احتمالاً آن نوع بحث و جدل و مشاجره‌ای را که مایه حیات فلسفه است، برمی‌انگیزانند.

پانوشته‌ها:

- ۱- Theism
- ۲- American Pragmatism

